

RET OG PLIGT I DEN SOCIAL- DEMOKRA- TISKE ARBEJDER- BEVÆGELSE IDEARV

Af Niels Finn Christiansen

En kommentar i anledning af
Jørn Henrik Petersens bog:
"Pligt og ret – ret og pligt"

I anledning af sit 40 års jubilæum som professor ved Syddansk Universitet udsendte Jørn Henrik Petersen den 31. januar 2014 bogen *Pligt og ret – ret og pligt. Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv*. Samme dag blev jubilæet markeret ved et symposium, hvor fire af Jørn Henrik Petersens kolleger holdt korte indlæg, der alle relaterede sig til jubilarens hovedbeskæftigelse i de sidste mange år, velfærdsstaten og dens fremtid. Det følgende er en let omarbejdet version af mit indlæg.

I en årrække har en gruppe historikere og samfundsforskere ved Syddansk Universitet, Center for Velfærdsforskning, arbejdet på det omfattende forskningsprojekt *Dansk velfærdshistorie*, bind I-VI, der er finansieret af Carlsbergfondet. Der er udkommet fem bind, og projektet afsluttes i august 2014 med bind VI. Jeg har haft fornøjelsen at deltage i arbejdet, og jeg kan fortælle, at der er mange sidegevinster ved at være med i et så stort projekt, blandt andet en del foredrag og seminarer med engagerede tilhørere. Det mærkes, at velfærdsstaten og især dens fremtid står manges hjerter nær. Ved disse møder kommer vi naturligt ind på de mange reformer, som skiftende regeringer har gennemført i de seneste tyve år. Ikke mindst den nuværende socialdemokratiske ledede regerings "reform-amok" og dens stædige forsøg på at fastholde pligt og ret temaet som en historisk grundfæstet del af den socialdemokratiske idéarv vækker stærke følelser. Det interessante er, at tilhørerne stort set uden undtagelse deler den socialdemokratiske partiledelses påstand om, at pligt og ret/ret og pligt er en uadskillelig del af både socialdemokraternes og fagbevægelsens DNA. Det havde jo blandt andet stået på bevægelsens faner fra de allerførste dage.

Når man som jeg gennem mange år har studeret den socialdemokratiske idéudvikling, har diskuteret med Jørn Henrik Petersen (JHP) og andre kolleger og nu endelig

læst den nys udkomne bog om temaet pligt og ret, har jeg følt mig foranlediget til at spørge tilbage, om ikke der kunne være andre traditioner end den, som Mette Frederiksen og co. markedsfører i disse år, f.eks. linjen fra velfærdsstatens glansperiode og Bistandsloven. Men nej!

Og jeg tror, at både Jørn Henrik Petersen og salig Karl Marx for den sags skyld står over for et Sisyfos-arbejde, når de vil bringe en alternativ tolkning i spil. De er oppe mod et par årtiers massive ideologiske offensiver for at bringe den aktuelle tankegang i overensstemmelse med historien og tilsvarende bringe historien i overensstemmelse med det aktuelle ideologiske partitur. Uanset om den er falsk eller korrekt, så er den gængse forståelse både nem og bekvem. Så, noget kunne tyde på, at Jørn Henrik Petersen med ønsket om at rense begreberne mod sin sædvane har påtaget sig en opgave, han ikke kan løse. Selv med de bedste argumenter.

Indtil flere generationer af socialdemokratiske velfærdsaktører har, som Jørn Henrik Petersen skriver, konstrueret en historiefortælling om pligt og ret og med megen snilde ført den tilbage til *the founding fathers*. Og de har jo ganske ret. Eller hvad? Er de på vildspor, villet eller ej? Nu havde det jo været mere underholdende, hvis jeg havde kunnet trække tæppet væk under det opgør med de herskende opfattelser, som præsenteres i bogen. Men uanset hvor ihærdigt jeg har ledt i de socialdemokratiske kanoniske tekster, så finder jeg kun sporadiske belæg for at hævde, at JHP tager fejl.

For nu at dele sol og vind lige og eventuelt finde støtte i traditionsforskningen har jeg ladet mig inspirere af JHPs fortidige "Vandringer i velfærdsstaten" (1996) og foretaget et par fodrejser til ABAs samlinger i det forfængelige håb, at jeg kunne finde vidnesbyrd, der kunne dementere påstanden om, at "pligt og ret" temaet ikke har spillet en central rolle i arbejderbevægelsens ideologiske arvegods. Urfortællingen skulle jo angiveligt være parolerne på de gamle fag-

foreningsfaner, og dem kan vi ganske rigtigt studere på ABA. Ved første øjekast er der betydelig støtte at hente for nutidens socialdemokraters påstande om ret og pligt og pligt og ret som et gennemgående tema på de faglige organisationers faner. Især på faner fra de ufaglærtes faglige organisationer og fra partiforeninger fra 1890erne og et par årtier frem. De er der i et vist omfang, dog langt fra i flertal. En aldeles uvidenskabelig optælling viser, at ud af 180 faner, som er gengivet i Henning Grelles bog *Under de røde faner* (1984) bærer 25 ret og pligtparolen. Om det er mange eller få, er jo en smagssag. Et dominerende tema er det i hvert fald ikke. Parolen må oftest vige for to andre: "Frihed, Lighed og Broderskab" og "Enighed gør stærk" – ind i mellem med en enkelt PH-inspireret modparole: "Uenighed gør stærk". En helt tredje parole lyder "Arbejdet adler". Den optræder i forskellige versioner, og den peger efter min mening på kernen i pligt-tænkningen: Arbejdsetikken. Og den peger også på, at det især er i fagbevægelsen, parolen hører hjemme.

Man kan jo fundere meget over de tidlige socialisters mening med at sætte ret og pligt på fanerne og med at adoptere formuleringerne fra 1. Internationales statutter. Igen må jeg kapitulere. Jeg er helt enig med JHPs tolkning. Der tales om ret og pligt i en helt anden kontekst og med et helt andet betydningsindhold end den disciplinerende undertekst, som nutidens socialdemokrater lægger i det. For de gamle var det et kamp-råb rettet mod de privilegerede klasser. Det handlede om at gøre arbejderne til myndige og lige værdige borgere.

Der er mig bekendt ikke ret mange i arbejderbevægelsen selv, der i samtiden – dvs. fra 1870-1914 – gjorde sig umage med at forklare, hvad parolen betød. Nu er det vanskeligt at slutte noget ud fra tavshed. Men tavsheden kunne indikere, at det må have stået lysende klart, hvad parolen betød.

Det eneste sted, jeg har fundet et forsøg på at tolke den, er til gengæld ret autorita-

Formernes fagforening i Ringsted indviede deres fane d. 28 august 1943. Fane- og indvielsesfesten blev holdt på Hotel Casino i Ringsted. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

tivt, nemlig værket *Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark*, skrevet i 1901 af den første formand for DsF Jens Jensen og næstformanden Martin Olsen. Her hedder det som afrunding på en historisk fremstilling af de foregående 30 års udvikling:

“Sammenlignet med andre Lande indtager Danmark en meget respektabel Stilling med Hensyn til vore Organisationers Størrelse. Den er gennem Aarene blevet en Stormagt, men denne Stilling forpligter. Vi maa ikke glemme “internationales” Devise “Ingen Rettigheder uden Pligter og inden Pligter uden Rettigheder”. De organiserede Arbejdere kræver deres Ret overfor Samfundet og overfor den enkelte Person, de vil derfor ogsaa sætte en Ære i paa ethvert Punkt at gøre deres Pligt. Vor Organisation er stærk nok til paa virksom Maade at gribe ind i Forholdenes Udvikling, den vil derfor ogsaa vide at benytte denne Magt med Omsigt og Klogskab, fuldstændig klar over sin Opgave og sit Ansvar”. (Jensen og Olsen 1901, s. 159).

Tolkningen handler tydeligvis om de fagligt organiserede og deres forhold under systemet med kollektive overenskomster, og det er i min optik en offensiv brug af begreberne. Den handler om og retter sig til kollektivet og ikke til den enkelte, og den er ikke et forsøg på at begrunde en disciplinering af arbejderne endsige legitimere ned-skæringer eller stramninger af betingelserne for at få del i velfærden. Når nutidens (social-demokratiske) politikere ustandselig henviser til denne ret og pligt tænkning, er der efter min mening tale om en forkert og respektløs omgang med historien, fuldstændig uden tanke på den radikalt forandrede kontekst. Og først og fremmest er der tale om en bevidst eller ubevist glemsomhed. Begge dele er lige utilgivelige.

I min afsøgning af de kanoniske socialdemokratiske tekster i størstedelen af det 20. århundrede er jeg kun undtagelsesvis stødt på ret og pligt/pligt og ret-parolerne. Pligten til at arbejde gav så at sige sig selv.

Det var en livsnødvendighed. Over for denne pligt møder vi en anden form for retstænkning: kravet om “retten til arbejde” og kravet om en “retfærdig fordeling” af frugterne af det samfundsmæssige arbejde. Fordi, som der står i de tidlige programmer “Arbejdet er kilden til al rigdom og kultur, og hele udbyttet bør tilfalde dem, der arbejder”. Der var en god del “moral economy” i den tidlige arbejderbevægelses idékompleks.

I de socialpolitiske tilkendegivelser er man i de ældre tekster stærkt optaget af at udvide området for rettigheder, både når det gælder personkreds og ydelser og selvfølgelig meget opsat på at afvikle rettighedsfortabelserne ved modtagelse af offentlige ydelser. Og når det gælder formuleringerne om pligt, så er det det offentlige pligt til at komme socialt nødstedte til hjælp, der dominerer tænkningen.

Det er også et vigtigt tema for mellemkrigstidens altdominerende socialpolitikere, K.K. Steincke. Han var jo sandt at sige ingen blødsøden socialpolitisk slapper. Han ville have, at folk så vidt muligt skulle klare sig selv. Og i lighed med nutidens socialpolitikere havde han ingen overbærenhed med dem, der, som han sagde, havde et “platonisk” forhold til begrebet arbejde. (Fremtidens Forsørgelsesvæsen, 1920. bind 1, s. 410). Hans udsagn er spækket med kristent farvede social-etiske overvejelser. Begreberne pligt og ret indgik imidlertid ikke som en fast størrelse i hans vokabular. Han var frem for alt optaget af at sikre borgernes sociale rettigheder, og en direkte kobling til “pligt” ville være en alt for skematisk tænkning til hans gemyt. Og dog, efter læsning af de første 516 sider i Fremtidens Forsørgelsesvæsen møder man følgende udsagn: “Som Borger skal du ikke være stillet overfor det offentlige som en Tigger, men saa vidt muligt som en fri Mand med Borgerrettigheder og Borgerpligter; opfylder du de sidste, faar du de første, og som den første Borgerpligt kræver vi, at du forsørger dig selv og dine i den Udstrækning, vi efter en

almindelig Betragtning af Samfundsforholdene maa kræve". (Fr. F., s. 517). Hvorefter resten af bogen handler om alle de situationer, hvor borgerne ikke er i stand til at opfylde denne basale forpligtelse.

Steinckes ideer hvilede på en etisk, kristen socialistisk grundholdning, der vel egentlig burde tilsi en positiv stilling til den kristne og socialkonservative filantropi. Men nej, for Steincke var Staten, det offentlige, den eneste instans, der havde pligt til og kapacitet til at sikre en ligelig og retsbaseret social forsorg. Man kan måske kalde hans indsats for et ordensprojekt, hvor socialpolitikken skulle bringes i harmoni med den moderne kapitalistiske udvikling og underbygge den stadigt løbende demokratiseringsproces.

Steincke placerede sig i klar forlængelse af den tidlige arbejderbevægelses statsopfattelse. Den lå langt fra Marx's opfattelse af staten som undertrykker. De tidlige socialdemokrater baserede deres statsopfattelse på en kombination af Hegel og Lassalle. Hos dem er staten udtryk for den højeste fornuft, og i hvert fald i Lassalles opfattelse kan den demokratiserede stat i de rette hænder sættes i bevægelse for det fælles gode og for en højere retfærdighed.

På min fortsatte fodrejse tager jeg nu et gevaldigt spring til velfærdsstatens glansperiode fra midten af 1950'erne til midten af 1970'erne. En lidt besynderlig trædesten her er det socialdemokratiske partiprogram fra 1961. Det osrer af en teknologifikseret fremskridts- og velfærdsoptimisme med kravet om "frihed og fred, tryghed og velfærd for menneskene" kombineret med en lidt ulden formulering om, at det "enkelte menneske må sikres større indflydelse og påtage sig et virkeligt medansvar så vel i samfund som på arbejdsplads og i organisationer". (J.O. Krag og K.B. Andersen: Kamp og fornyelse, 1971, s. 190). Det er nok lidt af en tilfældighed, at "samfundet", det politiske system, viste vilje til at sikre det enkelte menneske større indflydelse ved samme år, 1961, at fjerne de sidste rester af rettighedsforta-

belse ved modtagelse af sociale ydelser. Hvis der omvendt i formuleringen lurede en pligttenkning, fik den i hvert fald kun meget begrænset indflydelse på de følgende års velfærdslovgivning, der totalt afkoblede, hvad der måtte være tilbage af fordums paroler. Kodeordene blev tryghed, trivsel og rehabilitering, og reformerne udfoldedes inden for en *tilsyneladende* konsensus om universalismen som grundprincip. Det hele blev tydeligst manifesteret i Socialreformkommissionen, i den efterfølgende Bistandslov og i Bent Rold Andersens bidrag til lovgivning og debatter i 1970'erne. Netop tilsyneladende konsensus, fordi juvelen i velfærdspolitikken, Bistandsloven, var blevet vedtaget på et tidspunkt, hvor der ved valget i 1973 var lagt en bombe under det andet hovedprincip: skattefinansieringen. Det må jeg lade ligge i denne omgang.

Det definitive nådestød fik den meget begrænsede eller slet ikke eksisterende pligt og ret tænking i socialdemokraternes principprogram fra 1977. Her hed det blandt andet selvkritisk om den hidtidige reformpolitik: "Gennemførelsen af reformerne og udbygningen af den offentlige sektor har ikke i sig selv skabt en tilstrækkelig bevidsthed og tilslutning i befolkningen til det, der egentlig var reformernes perspektiv, at skabe et nyt samfund, hvor der ydes efter evne og nydes efter behov". (Solidaritet, lighed og trivsel. 1977, s. 4.). Indirekte bekender partiet sig her til Marx' "utopiske" målsætning fra hans berømte kritik af Gotha-programmet, og samtidig forpligtede Socialdemokratiet sig, må man tro, da det er et program, til at realisere dette mål. Beklagelsen af, at målet ikke (endnu) er indfriet sættes i relief af de følgende 25 års udvikling, hvor utopien fortonede sig mere og mere under virkelighedens centnertunge pres.

Den sidste etape på min fodrejse i socialdemokratisk idéarv begynder i slutningen af 1980'erne. Her og i de følgende årtier myldrer det frem med socialdemokrater, der i skrift og tale argumenterer for en "fornyelse" af velfærdsstaten. Et lille heroisk min-

dretal søger at holde partiet fast på utopien fra 1970ernes principprogram. Men det overvejende flertal argumenterer for radikale forandringer baseret på en mere eller mindre helhjertet accept af markeds- og udbudsøkonomien. I en meget snild retorisk manøvre fusionerer man i Socialdemokratiet denne markedstænkning med en (gen)opdagelse af den formodede historiske arv i skikkelse af pligt og ret parolerne. Her er Poul Nyrup Rasmussen foregangsmand. I stort set alle hans nytårstaler og taler ved Folketingets åbning hægtede han parolen "pligt og ret" på de reformer af velfærdsstaten, som S-R regeringen gennemførte. Jeg tror, at Nyrups introduktion af parolen hang sammen med den fusion af arbejdsmarkedspolitik og socialpolitik, der blev et kendetegn for 90ernes reformer. Fagbevægelsens betoning af arbejdsetikken og – pligten gled ad den vej ubesværet ind i velfærdspolitikken og velfærdstænkningen. Ret og pligt parolen blev i den sammenhæng reformuleret. Fra at have været en parole med tvivlsom historisk legitimitet blev den til et fast indarbejdet mantra, der skulle underbygge social- og arbejdsmarkedspolitiske indgreb. I Nyrup-regeringens sidste år blev mantraet udvidet til at gælde de indvandre og flygtninge, der skulle integreres i Danmark.

Parolen blev parret med en forskydning i relationen mellem stat/samfund på den ene side og individet på den anden side, hvor individets forpligtelser og ansvar over for hel-

heden/fællesskabet accentueres stadigt stærkere. Det finder også udtryk i en renæssance for den 100 år gamle tankegang om, at social elendighed i bund og grund er selvforskyldt, og, som JHP skriver, måske en begyndende mentalitetsændring hen imod en fornyet opdeling af de sociale klienter i værdigt og uværdigt trængende. Denne tankegang blomstrer i hvert fald frodigt i den mere vulgære afdeling af den sociale debat. Den er, så vidt jeg kan dømme, et afkast fra det neo-liberalistiske ideologiske hegemoni, som gradvis blev etableret fra 1980erne og frem i et opgør med de foregående årtiers velfærdspolitiske principper. Når jeg bruger begrebet hegemoni, skyldes det, at ideerne hurtigt blev grebet af ikke blot erklærede liberalister, men også af socialdemokraterne. Man kan, som JHP også gør, blot pege på de råb om "ny frihed", som runger i 1990'ernes mange pamfletter fra yngre socialdemokrater. En del af dem sidder i regeringen i dag.

Historiebrug og historiemisbrug har i de senere år været et varmt emne blandt faghistorikere. Der har været eksempler nok at tage af. Med de senere års socialdemokratiske cirklen rundt omkring begreberne ret og pligt; pligt og ret tror jeg, vi kan tilbyde værdigt trængende gymnasielærere og andet godtfolk et indholdsrigt eksempel på både legitim og illegitim brug af historien.

Niels Finn Christiansen
lektor emeritus, dr. phil., nielsfinn@privat.dk